

MÜASİR DÖVRDƏ FƏLSƏFƏNİN TƏDRİSİ

RAMİZ NƏSİROV

ADA Universitetinin "Təhsilin idarə edilməsi" proqramı üzrə magistri,
Ağstafa şəhər 1 nömrəli tam orta məktəbin direktoru.

E-mail: ramiz.nasirof@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-5134-0519>

Məqaləyə istinad:

Nəsirov R. (2025). Müasir dövrdə fəlsəfənin tədrisi. *Azərbaycan məktəbi*. № 3 (712), səh. 75–85

DOI:

10.30546/32898065.2025.3.1016

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 12.11.2024

Qəbul edilib: 25.06.2025

ANNOTASIYA

Bu məqalə fəlsəfə fənninin tədrisində qarşıya çıxan əsas problemləri və müasir tədris yanaşmalarının tətbiqi yollarını araşdırır. Fəlsəfə təhsili tələbələrin tənqidi düşünmə, etik dəyərləri anlama və analitik təhlil qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün mühüm rol oynayır. Lakin bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda fəlsəfənin tədrisində tələbələrin motivasiyası və dərslərə aktiv iştirakı baxımından çətinliklər var. Məqalədə interaktiv tədris metodları, rəqəmsal resursların istifadəsi, real dünyadan nümunələrin inteqrasiyası və əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə kimi müasir yanaşmaların fəlsəfənin tədrisinə təsiri təhlil edilir. Həmçinin tələbə tərəqqisinin izlənməsi və əks-əlaqə prosesinin tədrisin səmərəliliyini necə artırdığı vurğulanır. Məqalədə müəllim və təhsil siyasətçiləri üçün konkret tövsiyələr təqdim edilir, fəlsəfə dərslərinin daha maraqlı keçilməsi və praktiki imkanlarının artırılması yolları müzakirə edilir. Gələcək tədqiqat istiqaməti olaraq, müəllim və tələbələrin fəlsəfə dərslərinə dair maraqlarının araşdırılmasının tədris prosesini daha tələbəyönlü və motivasiyaedici edə biləcəyi nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: Fəlsəfənin tədrisi, tənqidi düşünmə, interaktiv öyrənmə, peşəkar inkişaf, analitik təhlil.

TEACHING PHILOSOPHY IN THE MODERN ERA

RAMİZ NASIROV

Master of Arts in Education Management Program, ADA University,
Director of the Secondary School No 1, Aghstafa.

E-mail: ramiz.nasirof@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-5134-0519>

To cite this article:

Nasirov R. (2025). Teaching philosophy in the modern era. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 712, Issue III, pp. 75–85

DOI:

10.30546/32898065.2025.3.1016

Article history

Received: 12.11.2024

Accepted: 25.06.2025

ABSTRACT

This article discusses the main challenges encountered in teaching philosophy and explores solutions through the application of modern teaching approaches. Philosophy education is important in developing students' critical thinking, understanding of ethical values, and analytical analysis skills. However, in many countries, including Azerbaijan, challenges are faced regarding student motivation and active participation in philosophy classes. The article analyzes the impact of modern approaches, such as interactive teaching methods, the use of digital resources, the integration of real-world examples, and collaborative learning, on the teaching of philosophy. It also highlights how tracking students' progress and providing feedback enhances teaching effectiveness. The article provides specific recommendations for teachers and education policymakers, discussing ways to make philosophy lessons more engaging and improve their practical opportunities. As a future research direction, it is considered that studying the interests of teachers and students in philosophy lessons could make the teaching process more student-centered and motivating.

Keywords: Philosophy teaching, critical thinking, interactive learning, professional development, analytical analysis.

GİRİŞ

Fəlsəfənin tədrisi tələbələrin tənqidi düşünmə, etik dəyərləri anlama və analitik təhlil qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək baxımından əhəmiyyətli rol oynayır. Fəlsəfə fənni yalnız biliyin müxtəlif sahələrini dərinlən araşdırmaq üçün deyil, həm də tələbələrə həyati suallara cavab axtarmaqda və fərdi baxışlarını formalaşdırmaqda yol göstərən bir vasitədir. Tədqiqatlar göstərir ki, fəlsəfənin öyrənilməsi tələbələrdə tənqidi düşüncə və etik düşüncə qabiliyyətini inkişaf etdirir (Lipman, 2003; Fisher, 2013). Tənqidi düşüncə təhsilin əsas məqsədlərindən biri hesab olunur, çünki tələbələrə yalnız məlumatları öyrənmək deyil, həm də onları analiz etmək və tətbiq etmək imkanı yaradır (Ennis, 1996).

Buna baxmayaraq, fəlsəfə fənninin tədrisi bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda müxtəlif problemlərlə üzləşir. Bəzi tədqiqatlar fəlsəfə dərslərinin çətinliyini və tələbələrin motivasiyasının azlığını göstərir (Deleuze & Guattari, 1994). Əlavə olaraq, tələbələrin fəlsəfəyə marağının artırılması üçün daha interaktiv və müzakirə əsaslı metodlara ehtiyac olduğu vurğulanır (Freire, 1970).

Bu məqalədə fəlsəfənin tədrisinin qarşısında duran əsas çətinliklər araşdırılıb və müasir tədris yanaşmalarının tətbiqi ilə bağlı həll yolları təklif edilib. Məqsəd fəlsəfənin daha effektiv və maraqlı şəkildə öyrədilməsi üçün təhsil sistemində tətbiq edilə biləcək strategiyaları müzakirə etmək, müəllimlər və tələbələr üçün daha faydalı tədris üsulları barədə tövsiyələr irəli sürməkdir.

FƏLSƏFƏNİN TƏDRISİNƏ MÜASİR YANAŞMALAR

İnteraktivlik və fəal iştirak fəlsəfənin tədrisinin effektivliyini artıran əsas amillərdəndir. Tədqiqatlar göstərir ki, fəal öyrənmə metodları tələbələrin dərslərə marağını artırır və fəlsəfi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bonwell və Eison (1991) vurğulayır ki, tələbələrin yalnız məlumatları dinləməklə deyil,

həm də müzakirələrdə iştirak etməklə öyrənməsi onların anlamaq səviyyəsini artırır və mövzuların mənimsənilməsini asanlaşdırır. Bu, tələbələrin fəlsəfə dərslərinə marağını yüksəldir və fəlsəfi düşüncələrini formalaşdırmaq üçün əlverişli şərait yaradır.

Başqa bir araşdırma fəal iştirakın və interaktiv metodların tələbələr arasında tənqidi düşüncə, analitik qabiliyyət və problemləri dərin təhlil etmək bacarıqlarını inkişaf etdirdiyini müəyyən edib (Prince, 2004). Xüsusilə fəlsəfi mövzularda tələbələrin müxtəlif perspektivləri araşdırması və fərqli fikir mübadilələrində iştirakı onların dərsləri daha dərinlən anlamasını təmin edir. Princin (2004) apardığı tədqiqata görə, tələbələr dərs prosesində fəal iştirak etdikdə və qarşılıqlı müzakirələrdə öz fikirlərini ifadə etdikdə daha yüksək öyrənmə hədəflərinə çatır və anlayışlarını gücləndirirlər.

İnteraktivlik, həmçinin dərsə olan marağı və təhsil prosesinə emosional bağlılığı artırır. Fredricks, Blumenfeld və Paris (2004) göstərir ki, tələbələr dərs prosesində aktiv şəkildə iştirak etdikdə dərslərə qarşı daha çox bağlılıq hiss edir və öyrənmə prosesi onlar üçün daha əhəmiyyətli olur. Bu, fəlsəfənin tədrisində tələbələrin daha motivasiyalı və dərslərə maraqlı olmasına şərait yaradır.

Müasir fəlsəfə tədrisində interaktiv texnologiyalar da əhəmiyyətli rol oynayır. Kembric Universitetinin bir tədqiqatında (Laurillard, 2002) göstərilib ki, texnologiyadan istifadə tələbələrə dərs materialını daha maraqlı və əlçatan formatlarda təqdim etməklə onların tədris prosesinə fəal qoşulmasına imkan yaradır. Məsələn, interaktiv onlayn müzakirə forumları, virtual siniflər və multimedia resursları tələbələrin fəlsəfə dərslərinə olan marağını artırır və onlara daha çox iştirak imkanları yaradır.

Bu tədqiqatlar göstərir ki, fəlsəfə dərslərində interaktiv və fəal iştirak əsaslı metodların tətbiqi tələbələrin dərsləri daha yaxşı mənimsəməsinə, tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə və dərs prosesinə daha çox bağlılıq hiss etməsinə kömək edir.

Müasir dövrdə bir çox universitetlərin fəlsəfənin tədrisində istifadə etdikləri əsas yanaşma

“tutorial sistem” adlanır. “Tutorial sistem” tələbələrin kiçik qruplar və ya fərdi qaydada professorlarla dərs keçməsinə və mövzuları daha dərinlən araşdırmasını təmin edən bir tədris metodudur. Bu sistem xüsusilə Böyük Britaniyanın Oksford və Kembric universitetlərində geniş tətbiq olunur və tədris prosesinin əsasını təşkil edir. “Tutorial sistem”in əsas xüsusiyyətləri fərdi və ya kiçik qrupda görüşlər, müntəzəm müzakirələr, tələbə mərkəzli yanaşma, yazılı tapşırıqlar, fəal iştirak, əks-əlaqə və s. kimi metodları ehtiva edir.

Rəqəmsal resursların fəlsəfinin tədrisində istifadəsi tələbələrin abstrakt və çətin fəlsəfi konseptləri daha yaxşı anlamasına kömək edir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, multimedia resursları, elektron kitablar və digər rəqəmsal mənbələr tələbələr üçün dərsləri daha maraqlı və cəlbedici edir, nəticədə öyrənmə səviyyələrini artırır. Mayerin (2001) koqnitiv multimedia öyrənmə nəzəriyyəsinə əsasən rəqəmsal resurslar, yəni vizual və səsli məlumatlar tələbələrin xüsusilə fəlsəfə dərslərində məlumatları daha tez və effektiv şəkildə qavramasını təmin edir, çünki çox zaman fəlsəfi anlayışlar kompleks və abstraktdır.

Rəqəmsal resurslardan istifadənin tədrisə təsirini araşdıran bir digər tədqiqatda Clark və Mayer (2016) qeyd edir ki, multimedia vasitələrinin istifadəsi tələbələrin dərs materiallarını daha yaxşı mənimsəməsinə təmin edir və onların mövzulara dair düşüncələrini genişləndirir. Bu yanaşma tələbələrin müxtəlif fəlsəfi nəzəriyyələrin real həyatda tətbiqini daha yaxşı anlamasına şərait yaradır.

Bundan əlavə, rəqəmsal resurslar tələbələrə öz tempində öyrənmək imkanı yaradır və onlara dərs materiallarını dərinlən araşdırmaq üçün əlavə resurslara çıxış təmin edir. Dabbagh və Kitsantas (2012) rəqəmsal öyrənmə mühitlərinin tələbələrə özünütəlim və özünütənzimləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə necə kömək etdiyini vurğulayır. Fəlsəfinin tədrisində rəqəmsal mənbələrdən istifadənin üstünlükləri də buradan irəli gəlir, çünki tələbələr məzmunları təkrar izləmək və dərinlən təhlil etmək üçün rəqəmsal dərs resurslarına yenidən müraciət edə bilirlər.

LMS (Learning Management Systems) tələbələrə dərs materiallarını izləmək, tapşırıqları yerinə yetirmək və müzakirə forumlarında fəlsəfi mövzuları geniş şəkildə müzakirə etmək imkanı yaradır. LMS, həmçinin tələbə və müəllimlər arasında asanlıqla əks-əlaqə axınını təmin edir, bu da tələbələrin fikirlərini inkişaf etdirməsinə kömək edir. Video mühazirələr, tələbələrə dərs materialını təkrar izləmək, mürəkkəb fəlsəfi konseptləri təkrar anlamağa çalışmaq üçün faydalıdır. Xüsusən bu mühazirələrin əyani təsvir və animasiyalarla zənginləşdirilməsi abstrakt mövzuları daha əlçatan edir. İnteraktiv tədris proqramları və simulyasiyalar isə tələbələrə etik dilemmalar və sosial məsələlər kimi fəlsəfi problemləri virtual mühitdə həll etməyə imkan verir, bu da onların tənqidi düşüncə və analitik təhlil bacarıqlarını artırır. Bu rəqəmsal vasitələr fəlsəfi müzakirələrin praktiki aspektini gücləndirir və tələbələrin gündəlik həyatla əlaqəli fəlsəfi məsələlər üzərində düşünməsinə zəmin yaradır.

Bu tip resursların istifadəsi fəlsəfə dərslərinin ənənəvi formatını genişləndirir və tələbələr üçün daha dərin və hərtərəfli bir öyrənmə təcrübəsi təmin edir. Tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal resursların istifadəsi ilə tələbələr həm dərs materiallarını həvəslə öyrənir, həm də dərslərdən əldə etdikləri bilikləri real həyatda tətbiq etmək qabiliyyətlərini artırır.

Rəqəmsal resursların fəlsəfinin tədrisində geniş istifadəsi ilə seçilən bir sıra ali təhsil müəssisələri mövcuddur. Bu məktəblər tələbələrə rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə fəlsəfəni daha əyani, interaktiv və əlçatan şəkildə öyrənmək imkanı verir.

- Massaçusets Texnologiya İnstitutu – MİT (ABŞ) fəlsəfinin tədrisində onlayn resursları, video mühazirələri və rəqəmsal təqdimatları geniş istifadə edir. Onun “MIT OpenCourseWare” platforması vasitəsilə tələbələr və ictimaiyyət fəlsəfə dərslərindən pulsuz yararlanırlar. Bu platforma təhsilalanlara kurs materiallarına istənilən vaxt çıxış imkanı verərək dərsləri daha əlçatan edir.

- London İqtisadiyyat və Siyasi Elmlər Məktəbi – LSE (Böyük Britaniya) fəlsəfə dərslərində

rəqəmsal platformalar, müzakirə forumları və simulyasiya əsaslı tədris vasitələrindən istifadə edir. Xüsusilə etik və siyasi fəlsəfə kurslarında tələbələrin rəqəmsal resurslardan istifadə edərək müzakirələrdə iştirak etməsi və real dünyadakı məsələləri təhlil etməsi təşviq edilir.

- Stanford Universiteti (ABŞ) fəlsəfə tədrisində tələbələrə onlayn mühazirələr, videolar və rəqəmsal tədris materialları təqdim edir. Universitetin fəlsəfə bölməsi onlayn kurslar və rəqəmsal təlim resursları vasitəsilə tələbələrin dərslər materialını əyani şəkildə qavramasına imkan yaradır və dərslərə dair əlavə mənbələri təmin edir.

- Edinburq Universiteti (Böyük Britaniya) fəlsəfə kurslarında virtual sinif otaqları, onlayn müzakirələr və rəqəmsal qiymətləndirmə alətlərindən istifadə edir. Universitet tələbələrin fəlsəfi mövzular üzərində müzakirələr aparmasına və öz fikirlərini rəqəmsal forumlar vasitəsilə bölüşməsinə imkan verir.

- Leuven Katolik Universiteti (Belçika) fəlsəfə dərslərində tələbələrin rəqəmsal mənbələr və onlayn kitabxanalara çıxışını təmin edir. Rəqəmsal materiallar tələbələrin fəlsəfi konsepsiyaları dərindən mənimsəməsi və özləri üçün əlavə araşdırmalar aparmasına imkan yaradır.

Bu universitetlər rəqəmsal resurslardan fəlsəfə tədrisində istifadə edərək tələbələrin öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirir, dərsləri daha əyani və cəlbedici edir. Rəqəmsal platformalar, videolar, simulyasiyalar və müzakirə forumları tələbələrin fəlsəfi anlayışları daha dərin şəkildə başa düşməsinə və müasir öyrənmə vasitələrindən yararlanmasına şərait yaradır.

Real dünyadan nümunələrin fəlsəfə tədrisində istifadəsi tələbələrin abstrakt konseptləri başa düşməsinə və fəlsəfəni gündəlik həyatla əlaqələndirməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Tədqiqatlar göstərir ki, real həyat nümunələrinin istifadəsi ilə tələbələr fəlsəfəni daha əlçatan və mənalı hesab edir, nəticədə, onların fəlsəfi anlayışları daha dərindən mənimsəməsi təmin olunur. Merrill (2002) real həyat nümunələrinə əsaslanan öyrənmənin tələbələrin mövzuları daha asan anlamasına və əldə etdikləri bilikləri daha effektiv şəkildə tətbiq etməsinə imkan

verdiyini vurğulayır. Fəlsəfədə bu yanaşma, məsələn, etik problemləri gündəlik həyat ssenariləri ilə təqdim etmək, tələbələrin fəlsəfi anlayışları daha yaxşı başa düşməsi üçün xüsusilə faydalıdır.

Aydındır ki, fəlsəfənin tədrisində tələbələrin qavrayışını artırmaq üçün real dünyadan nümunələrin istifadəsi təlim-tədris prosesində mühüm bir addımdır. Anderson və Krathwohl (2001) öyrənmənin yalnız bilik əldə etmək deyil, həm də həmin biliklərin praktik tətbiqi ilə daha təsirli olduğunu vurğulayır. Tələbələr real həyatdan götürülmüş nümunələrlə fəlsəfi problemləri müzakirə edərkən tənqidi düşüncə və analitik təhlil bacarıqlarını inkişaf etdirir, bu da fəlsəfə dərslərinin əsas məqsədlərindən biridir.

Əlavə olaraq, Strobel və van Barneveld (2009) tədqiqatlarında problem əsaslı öyrənmə metodlarının tələbələrin öyrəndikləri konseptləri real dünyada tətbiq etmə bacarıqlarını necə inkişaf etdirdiyini göstərirlər. Bu metod fəlsəfə dərslərində, məsələn, tələbələrə sosial və etik problemlər üzrə real dünyada mövcud olan müxtəlif perspektivləri təhlil etmək imkanı verərək onların fəlsəfi düşüncəsini genişləndirir və müzakirəyə açıq məsələlər ətrafında dərin təhlil qabiliyyəti yaradır.

Real dünyadan nümunələrin fəlsəfə tədrisində istifadəsini təşviq edən bir neçə nüfuzlu universitet vardır. Bu universitetlər fəlsəfə dərslərində tələbələrin gündəlik həyatla bağlı problemlər və aktual mövzular ətrafında düşünməsini və fəlsəfi konseptləri real dünya kontekstində anlamasını təmin edir.

- Stanford fəlsəfə tədrisində real dünyadakı etik və sosial problemlər üzərində dərindən düşünməyi təşviq edir. Xüsusilə bioetika, texnologiya və etik məsuliyyət mövzularında dərslərdə tələbələrdən real həyat hadisələrini təhlil etmələri və fəlsəfi perspektivdən analiz etmələri tələb olunur. Bu, tələbələrin dərslərdə öyrəndikləri nəzəri bilikləri real dünyaya tətbiq etməsinə kömək edir.

- Oksfordun fəlsəfə bölməsində tələbələrə sosial və siyasi fəlsəfə mövzularını müasir problemlər üzərindən öyrənmək imkanı verilir.

Məsələn, ədalət, insan hüquqları və siyasi azadlıqlar kimi mövzular real dünyadakı aktual vəziyyətlər kontekstində təhlil edilir. "Tutorial sistem" vasitəsilə tələbələr fərdi və qrup müzakirələrində bu mövzuları daha dərinlən analiz edirlər.

- LSE (London School of Economics) fəlsəfə tədrisində tələbələrə iqtisadi ədalət, global siyasət və əxlaq kimi mövzuları real həyat hadisələri və aktual problemlər kontekstində öyrənməyə şərait yaradır. Dərslərdə tələbələr müasir iqtisadi və sosial məsələləri fəlsəfi nəzəriyyələr və prinsiplər əsasında təhlil edərək, fəlsəfənin praktiki tətbiqini öyrənirlər.

- Edinburq Universiteti fəlsəfə dərslərində tələbələrin müasir texnologiyanın etik və sosial təsirləri üzərində düşünməsini təşviq edir. Tələbələrdən süni intellekt, biotexnologiya və məxfilik məsələləri ilə bağlı real dünyadakı problemləri təhlil edərək fəlsəfi baxımdan analiz etmələri tələb olunur.

- Harvard Universiteti (ABŞ) fəlsəfə dərslərində real həyatdan nümunələrin və hadisələrin fəlsəfi təhlilini tələbələr üçün əlçatan edir. Fəlsəfə dərslərində tələbələr etik dilemmələri və müxtəlif sahələrdəki real problemləri nəzərdən keçirir və fəlsəfi konseptlərin gündəlik həyatda necə tətbiq oluna biləcəyini öyrənir.

Bu universitetlər tələbələrin fəlsəfəni sadəcə nəzəri bir fənn olaraq deyil, gündəlik həyatda və ictimai problemlərin həllində əhəmiyyətli bir vasitə kimi qəbul etməsini təşviq edir. Bu yanaşma tələbələrin fəlsəfi anlayışları sadəcə əzbərləməsindən daha çox, onları praktik və mənalı təcrübələr kimi qəbul etməsini təmin edir.

Əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə fəlsəfənin tədrisində öyrənmə prosesini daha məhsuldar və mənalı edir. Əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə tələbələrin fəlsəfi mövzular ətrafında müxtəlif perspektivləri anlamaq və daha dərinlən təhlil etməsinə şərait yaradır. Johnson, Johnson və Smith (1998) göstərir ki, əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə tələbələrin bilik qazanmasını və onu praktiki şəkildə tətbiq etməsini daha da gücləndirir. Fəlsəfə dərslərində tələbələrin qrup müzakirələri, debatlar və ortaq layihələrə daxil

olması tənqidi düşüncə və analiz bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyir.

Başqa bir tədqiqatda, Barkley, Cross və Major (2005) əməkdaşlıq əsaslı öyrənmənin tələbələrə müxtəlif mövzular üzrə daha geniş baxış qazandırdığını və onların analitik təfəkkürlərini gücləndirdiyini vurğulayır. Fəlsəfə dərslərində əməkdaşlıq tələbələrə fəlsəfi mövzuları daha dərinlən dərk etmək və fərqli düşüncə tərzlərini qiymətləndirmək imkanı verir. Bu, həmçinin tələbələrin öz mövqelərini daha dəqiq ifadə etməsi və digər tələbələrin fikirlərini anlamaq bacarığını inkişaf etdirir.

Əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə tələbələr arasında sosial əlaqələri də gücləndirir, bu da öyrənmə mühitinin daha pozitiv və dəstəkləyici olmasını təmin edir. Slavin (1996) tələbələr arasında əməkdaşlığın sosial bacarıqları inkişaf etdirdiyini və sinifdə mövcud olan inteqrasiyanı gücləndirdiyini göstərir. Bu yanaşma fəlsəfə dərslərində tələbələrin öz fikirlərini daha rahat şəkildə ifadə və fəlsəfi problemləri birgə həll etmələrinə şərait yaradır.

Ümumiyyətlə, fəlsəfə dərslərində daha çox əlaqə və əməkdaşlıq imkanı yaratmaq tələbələrin fəlsəfi anlayışları daha dərinlən mənimsəməsinə, tənqidi düşüncə qabiliyyətlərini artırmasına və öyrənmə mühitində sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə yardım edir. Əməkdaşlıq əsaslı öyrənmə fəlsəfə tədrisini sadəcə nəzəri biliklərdən ibarət bir prosesdən çıxarır, tələbələr üçün daha əhatəli və inteqrasiyalı bir təcrübə halına gətirir.

Əks-əlaqə (feedback) və tələbə tərəqqisinin izlənməsi təhsilalanların öyrənmə prosesində irəliləyişini müşahidə etmək və onların anlayış səviyyəsini artırmaq üçün əsaslı tədris strategiyalarından biridir. Tədqiqatlar göstərir ki, davamlı və konstruktiv əks-əlaqə tələbələrin öyrənmə motivasiyasını və nəticələrini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Hattie və Timperley (2007) əks-əlaqə prosesini tədrisdə tələbələrin bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün ən effektiv vasitələrdən biri hesab edir. Onların tədqiqatında qeyd olunur ki, əks-əlaqə tələbələrə zəif təcrübələrini müəyyənləşdirmək və dərslərə dair daha dərinlən anlamağa kömək edən məqsədyönlü

tədris təcrübələri inkişaf etdirmək imkanı yaradır.

Əks-əlaqənin effektivliyi üçün onun məqsədli, spesifik və davamlı olması vacibdir. Sadler (1989) vurğulayır ki, tələbələr dərs prosesində yalnız nəticələrə deyil, həm də necə inkişaf edə biləcəklərinə dair aydın təlimatlar almalıdırlar. Fəlsəfə dərslərində bu yanaşma çətin fəlsəfi konseptləri daha yaxşı anlamaları və fikirlərini daha dəqiq ifadə etmələri üçün tələbələrə konkret əks-əlaqə yaratmaqla həyata keçirilə bilər. Məsələn, tələbələrə yazılı işlər və müzakirələrdəki fikirləri haqqında konstruktiv rəy verildikdə, onların öz təfəkkürlərini daha yaxşı təhlil etmək və inkişaf etdirmək imkanı yaranır.

Tələbə tərəqqisinin izlənməsi də öyrənmə prosesini daha diferensial və səmərəli edir. Black və Wiliam (1998) tələbələrin tərəqqisinin izlənməsi ilə onların öyrənmə nailiyyətlərinin artırılmasını vurğulayan formativ qiymətləndirmənin əhəmiyyətini qeyd edir. Bu, xüsusilə fəlsəfə dərslərində faydalıdır, çünki tələbələr irəlilədikcə öz inkişaflarını anlamaqla, öyrənmə prosesinə daha dərin şəkildə cəlb olunur və fəlsəfi anlayışları mənimsəmə səviyyələri artır.

Əks-əlaqə və tələbə tərəqqisinin izlənməsi metodlarını fəlsəfə tədrisində uğurla tətbiq edən bir neçə tanınmış universitet vardır. Bu universitetlər tələbələrə davamlı və konstruktiv əks-əlaqəyə imkan yaradaraq onların öyrənmə prosesində inkişaflarını izləyir və zəif tərəflərini təkmilləşdirməyə kömək edir.

- Stanford fəlsəfə tədrisində tələbələrin tərəqqisini izləmək üçün müxtəlif rəqəmsal platformalar və qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə edir. Müəllimlər tələbələrin yazılı işləri və qrup müzakirələri əsasında onlarla ardıcıl olaraq əks-əlaqə yarada bilər. Stanfordun rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələri tələbələrin irəliləyişini izləməyə və onların zəif tərəfləri üzərində işləməsinə şərait yaradır.

- Edinburq Universiteti fəlsəfə dərslərində tələbələrə müntəzəm qiymətləndirmə və əks-əlaqə imkanı verir. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə tələbələr dərslərdəki performansları və inkişafı barədə müntəzəm olaraq məlumat

alırlar. Bu proses tələbələrə öyrənmə səviyyələrini qiymətləndirmək və lazımı dəstəyi vaxtında almaq imkanı yaradır.

- LSE fəlsəfə tədrisində tələbələrə ardıcıl qiymətləndirmə və əks-əlaqə imkanı verir. Xüsusilə tələbələrin yazılı tapşırıqları üzərində dərinləşdirilmiş əks-əlaqə yaradılır və müəllimlər onların inkişafını yaxından izləyir. Tələbələr əks-əlaqə vasitəsilə öz mövqelərini daha həvəslə formalaşdırır və müzakirələrdə daha yaxşı iştirak edirlər.

Əks-əlaqə və tələbə tərəqqisinin izlənməsi təhsilənlər üçün yalnız qavrayışlarını artırmaq üçün deyil, həm də onların tənqidi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək və özləri üçün müəyyənləşdirilmiş hədəflərə çatmaq üçün motivasiya yaratmaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu strategiyalar tələbələrin fəlsəfi mövzuları daha yaxşı dərk etməsinə və dərs prosesində aktiv iştirakını təmin etməyə kömək edir.

Texnologiya və interaktiv yanaşmaların fəlsəfə tədrisində istifadəsi tələbələrin dərsə marağını artırmaq, abstrakt fəlsəfi konsepsiyaları daha yaxşı anlamalarını təmin etmək və fəlsəfi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək baxımından çox faydalıdır. Texnologiya sayəsində multimedia resursları, video simulyasiyalar və onlayn müzakirə platformaları vasitəsilə tələbələr fəlsəfəni daha canlı və əyani şəkildə qavrayır, bu da onların dərs materialını mənimsəmə səviyyəsini artırır (Mayer, 2001; Clark & Mayer, 2016). Rəqəmsal resurslar həmçinin tələbələrə öz tempində öyrənmə və dərsliklərlə əlaqəli əlavə mənbələrə çıxış imkanı yaradır ki, bu da onların özünütəlim bacarıqlarını gücləndirir (Dabbagh & Kitsantas, 2012).

İnteraktivlik tələbələrin fəlsəfi müzakirələrə fəal qoşulmasına şərait yaradır, onların mövzu ətrafında müxtəlif perspektivləri daha yaxşı dərk etməsinə və analitik düşünmə bacarıqlarını artırmasına kömək edir. Real həyat nümunələrinin və problemlərinin fəlsəfə dərslərinə inteqrasiyası tələbələrin öyrəndiklərini gündəlik həyatla əlaqələndirməsini təmin edir və fəlsəfəni onlar üçün daha mənalı və praktik bir fənn

halına gətirir (Anderson & Krathwohl, 2001). Ümumiyyətlə, texnologiya və interaktiv yanaşmaların istifadəsi fəlsəfə tədrisində tələbələrə dərsləri daha yaxşı anlamaq, öyrənmə prosesinə daha dərinlən daxil olmaq və fəlsəfi düşüncəni gündəlik həyatlarına tətbiq etmək üçün zəmin yaradır.

Müxtəlif metod və yanaşmaların tətbiqi tələbələrin fəlsəfi anlayışları daha dərinlən mənimsəməsinə və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Araşdırmalar göstərir ki, fəlsəfə tədrisinin interaktiv və tələbəyənlü metodlarla zənginləşdirilməsi öyrənmə prosesinə müsbət təsir göstərir (Lipman, 2003). Məsələn, tənqidi düşünmə əsaslı öyrənmə metodlarının tətbiqi tələbələrin fəlsəfi anlayışları daha yaxşı mənimsəməsinə və müstəqil düşüncə qabiliyyətlərinin formalaşmasına kömək edir. Lipman qeyd edir ki, fəlsəfə tədrisində tənqidi düşünməyə yönəlmiş müzakirələr və düşüncə təlimləri tələbələrin analitik bacarıqlarını gücləndirir.

Nəticə etibarilə, fəlsəfə tədrisinin effektivliyini artırmaq üçün interaktiv, əməkdaşlıq əsaslı və texnologiyadan istifadə edən yanaşmaların tətbiqi tələbələrin öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirir. Bu yanaşmalar fəlsəfi təlimi tələbələr üçün daha mənəli, motivasiyaedici və praktiki hala gətirir; nəticədə, tələbələrin öyrəndiklərini gündəlik həyatlarına tətbiq etmək bacarıqlarını gücləndirir.

Müəllimlərin peşə bacarıqlarını gücləndirmək tədrisin keyfiyyətini artırmaq və tələbələrin təlim ehtiyaclarını daha yaxşı qarşılamaq üçün olduqca vacibdir. Müasir tədris mühitində, müəllimlərin pedaqoji yanaşmaları və öyrədici bacarıqları daim yenilənməlidir ki, təhsilin səmərəliliyi və tələbələrin uğurları təmin edilsin. Guskey (2002) vurğulayır ki, peşəkar inkişaf proqramları müəllimlərin həm tədris metodları, həm də mövzu bilikləri ilə bağlı biliklərini dərinləşdirir və onların sinifdə daha təsirli metodlardan istifadə etməsinə kömək edir. Guskeyin tədqiqatlarına görə, davamlı peşəkar inkişaf müəllimlərin tədris bacarıqlarını gücləndirərək tələbələrin nailiyyətlərini də yüksəldir.

Başqa bir tədqiqatda, Darling-Hammond və

Richardson (2009) peşəkar inkişaf proqramlarının ən effektiv formalarının təlimat əsaslı və təcrübəyənlü olduğunu vurğulayır. Tələbəyənlü və fəaliyyət əsaslı tədris metodlarını öyrədən proqramlar müəllimlərə öyrənmə prosesini fərdiləşdirmək və tələbələr üçün daha mənəli tədris təcrübələri yaratmaqda dəstək olur. Bu cür proqramlar müəllimləri tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarını daha dəqiq anlamağa və onların təlim prosesinə aktiv şəkildə qatılmasına təşviq etməyə imkan verir.

Müəllimlərin peşə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün həmçinin texnologiya və rəqəmsal resurslar üzrə təlimlər də vacibdir. Desimone (2009) göstərir ki, texnologiyadan istifadə bacarıqları üzrə təlimlər müəllimlərin tədris prosesində rəqəmsal alətlərdən effektiv şəkildə istifadə etmələrini təmin edir. Bu da tələbələr üçün daha interaktiv və cəlbədiçi öyrənmə mühiti yaradır, eyni zamanda müəllimlərin tədris metodlarını zənginləşdirir.

Peşəkar inkişaf və təlim proqramları nəticəsində müəllimlər həm öyrədici bacarıqlarını təkmilləşdirir, həm də tələbələrin fərdi təlim ehtiyaclarını qarşılamaq üçün daha çevik və adaptiv yanaşmalar tətbiq edə bilirlər. Bu, müəllimlərin öz fənlərini tələbələrin marağına uyğun olaraq daha müasir və təsirli metodlarla tədris etməsinə şərait yaradır.

Müəllimlərin peşə bacarıqlarını gücləndirmək və onların davamlı inkişafını təmin etmək üçün xüsusi proqramlar təklif edən bir sıra nüfuzlu universitetlər mövcuddur.

- Harvard Universiteti müəllimlərin peşə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün "Harvard Graduate School of Education" vasitəsilə müxtəlif peşəkar inkişaf proqramları təklif edir. Bu proqramlarda müəllimlər müasir tədris metodları, təlim psixologiyası və tənqidi düşünmə üzrə təlim alır və təcrübə mübadiləsi edir.

- London Universitet Kolleci – UCL (Böyük Britaniya) müəllimlərin peşə bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün davamlı inkişaf proqramları və sertifikatlaşdırma kursları təklif edir. Burada müəllimlər aktiv öyrənmə, texnologiya əsaslı təlim və sinif idarəetməsi kimi müxtəlif sahələrdə bilik və bacarıqlarını artırır.

- Stanford Universiteti "Stanford Center for Professional Development" vasitəsilə müəllimlərə müasir pedaqoji yanaşmalar, rəqəmsal tədris metodları və tələbə mərkəzli təlim texnikaları üzrə proqramlar təqdim edir. Bu proqramlar vasitəsilə müəllimlər tədris keyfiyyətini artırmaq üçün yeni strategiyalar öyrənir və öz təcrübələrini yeniləyirlər.

- Melburn Universiteti (Avstraliya) müəllimlər üçün peşəkar inkişaf proqramları ilə tanınır. Universitetin təklif etdiyi təlimlər müəllimlərə fərqli öyrənmə tərzlərinə uyğun təlim metodları tətbiq etmək, sinifdə interaktiv tədris mühiti yaratmaq və müasir tədris texnologiyalarını öyrənmək imkanları yaradır.

- Oksford Universiteti "Department of Education" vasitəsilə müəllimlərə peşəkar inkişaf təlimləri, seminarlarda və təcrübə mübadiləsi proqramlarında iştirak imkanları yaradır. Bu təlimlər müəllimlərə müasir tədris metodları, tələbə motivasiyası və dərslər planlaşdırması sahəsində biliklərini artırmağa kömək edir.

Tələbələrin fəlsəfi düşüncələrini inkişaf etdirmək onların tənqidi düşüncə, analitik təhlil və əxlaqi dəyərləri anlama bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün mühüm bir təlim hədəfidir. Fəlsəfi düşüncə tələbələrin müxtəlif perspektivləri anlamaq və öz düşüncələrini dərinləşdirmək qabiliyyətini gücləndirir. Lipman (2003) qeyd edir ki, fəlsəfənin öyrənilməsi tələbələrə müstəqil və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. O vurğulayır ki, fəlsəfi müzakirə və düşünmə əsaslı təlim metodları tələbələrdə məntiqi düşünmə və refleksiya qabiliyyətini artırır, bu da onların daha yaxşı qərarlar vermələrinə və mövzuları daha dərin təhlil etmələrinə şərait yaradır.

Fisher (2013) fəlsəfənin öyrənilməsini tələbələrdə tənqidi təhlil və problem həlletmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirdiyini vurğulayır. O, fəlsəfi mövzular üzərində aparılan müzakirələrin və tələbələrə fərqli baxışlardan yanaşma imkanlarının verilməsinin, onların həm öyrənmə prosesinə, həm də həyatlarına dair anlayışlarını dərinləşdirdiyini qeyd edir. Tələbələr fəlsəfi düşüncə sayəsində mürəkkəb məsələlərə dair daha geniş perspektivlərə malik

olur və müxtəlif ideyaları təhlil edərək öz mövqelərini formalaşdırırlar.

Fəlsəfi düşüncənin inkişafı üçün tələbə mərkəzli metodların tətbiqi də vacibdir. Paul və Elder (2008) fəlsəfənin tədrisində tələbələrin müstəqil şəkildə düşünməsini və öz fikirlərini əsaslandırmasını təmin edən metodların əhəmiyyətini qeyd edir. Onlar tələbələrin tənqidi düşüncə bacarıqlarını artırmaq üçün fəal öyrənmə və problemlərə qarşı müxtəlif yanaşmalarla məşğul olma imkanları əldə etməsinin vacibliyini vurğulayırlar. Bu, tələbələrin fəlsəfi konseptləri daha dərinlən mənimsəməsinə və fəlsəfi düşüncə tərzini gündəlik həyatlarına tətbiq etməsinə kömək edir.

Ümumilikdə, fəlsəfə tədrisində tənqidi və analitik düşüncə əsaslı təlim metodlarının tətbiqi tələbələrin fəlsəfi anlayışlarını daha yaxşı mənimsəməsinə və dərin fəlsəfi düşüncələr formalaşdırmasına yardım edir.

NƏTİCƏ

Fəlsəfənin tədrisində tələbələrin aktiv iştirakını təmin etmək və onların tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün bir sıra strateji addımların atılması vacibdir. İlk növbədə, təhsilverən peşə bacarıqlarının artırılması üçün davamlı təlim proqramlarına daha çox diqqət yetirilməlidir. Müəllimlərə fəlsəfənin tədrisində texnologiya və interaktiv metodların istifadəsi üzrə praktiki təlimlər keçirmək, onların dərslər prosesində daha müasir və tələbəyənlü yanaşmalar tətbiq etmələrinə imkan verəcəkdir.

Texnologiya və rəqəmsal resursların daha geniş istifadəsi də tədrisin effektivliyini artırmaq üçün əhəmiyyətlidir. LMS, videomühazirələr və interaktiv tədris proqramlarının fəlsəfə dərslərində istifadəsi tələbələrə dərslərə daha çox maraq göstərmək, fəal iştirak etmək və dərslər materiallarını dərinlən mənimsəmək imkanı verir. Bu texnologiyalar təhsilalanlara müzakirələrdə daha rahat iştirak etməklə yanaşı, müstəqil öyrənmə bacarıqlarını da gücləndirir.

Bundan əlavə, real dünyadan nümunələr və problem əsaslı öyrənmə fəlsəfə dərslərində tətbiq olunmalıdır. Tələbələrin gündəlik həyatda

qarşılaşdıqları etik və sosial problemləri dərşə daxil etmək, onların öyrəndikləri fəlsəfi nəzəriyyələri real dünyaya tətbiq etmələrinə kömək edəcəkdir. Bu, fəlsəfənin praktiki əhəmiyyətini vurğulayaraq tələbələrin dərslərə olan bağlılığını artıracaq.

Son olaraq, təhsil siyasətçiləri fəlsəfə tədrisinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu fənnin orta və ali təhsil səviyyələrində daha geniş yayılmasına şərait yaratmalıdırlar. Fəlsəfənin tədrisinin müasir tədris yanaşmaları ilə zənginləşdirilməsi və peşəkar inkişaf proqramlarının dəstəklənməsi tələbələrin fəlsəfi düşüncələrini inkişaf etdirmək üçün səmərəli olacaqdır. Bu strategiyalar fəlsəfə dərslərinin yalnız nəzəri biliklərdən ibarət deyil, həyat üçün vacib olan düşüncə və analiz bacarıqları aşılamaq üçün əhəmiyyətli bir tədris forması olduğunu daha da təsdiqləyir.

Gələcəkdə fəlsəfənin tədrisi ilə bağlı müəllim və tələbələrin maraqlarını araşdırmaq tədrisin daha da inkişaf etdirilməsi üçün faydalı məlumatlar təmin edə bilər. Belə bir tədqiqat müəllimlərin fəlsəfənin tədrisinə yanaşmalarını, istifadə etdikləri metod və texnologiyalardan necə yararlandıklarını daha dərindən anlamağa imkan verir. Eyni zamanda, tələbələrin fəlsəfə dərslərinə dair maraqları, motivasiya səviyyələri və dərslərdə aktiv iştirak imkanları ilə bağlı məlumat toplamaq, tədris proqramlarının onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına şərait yaradır. Bu tədqiqat tələbələrin fəlsəfə tədrisindən gözləntilərini və onların tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün hansı tədris üsullarının daha effektiv olduğunu müəyyən etmək üçün əhəmiyyətli olacaqdır. Belə bir araşdırmanın nəticələri, təhsil siyasətçiləri və tədris proqramı hazırlayanlar üçün dəyərli bir məlumat bazası yarada və fəlsəfə dərslərinin daha maraqlı, motivasiyaedici və tələbəyənlü hala gətirilməsinə təkan verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Anderson, L.W. & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman, Harlow
- ² Barkley, E.F., Cross, K.P. & Major, C.H. (2005). *Collaborative learning techniques: A handbook for college faculty*. John Wiley & Sons, Hoboken
- ³ Black, P. & Wiliam, D. (1998). *Assessment and classroom learning*. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74
- ⁴ Bonwell, C.C. & Eison, J.A. (1991). *Active learning: Creating excitement in the classroom*. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, DC
- ⁵ Clark, R.C. & Mayer, R.E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning*. John Wiley & Sons, Hoboken
- ⁶ Darling-Hammond, L. & Richardson, N. (2009). Teacher learning: What matters? *Educational Leadership*, 66(5), 46-53
- ⁷ Dabbagh, N. & Kitsantas, A. (2012). Personal learning environments, social media, and self-regulated learning: A natural formula for connecting formal and informal learning. *The Internet and Higher Education*, 15(1), 3-8
- ⁸ Desimone, L.M. (2009). Improving impact studies of teachers' professional development: Toward better conceptualizations and measures. *Educational Researcher*, 38(3), 181-199
- ⁹ Fisher, R. (2013). *Teaching thinking: Philosophical enquiry in the classroom*. Bloomsbury Publishing, London
- ¹⁰ Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109
- ¹¹ Guskey, T. R. (2002). Professional development and teacher change. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 8(3), 381-391
- ¹² Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112
- ¹³ Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (1998). Cooperative learning returns to college: What evidence is there that it works? *Change: The Magazine of Higher Learning*, 30(4), 26-35

-
- ¹⁴ Laurillard, D. (2002). *Rethinking university teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies*. Routledge, Oxfordshire
- ¹⁵ Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. Cambridge University Press
- ¹⁶ Mayer, R.E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.
- ¹⁷ Merrill, M.D. (2002). First principles of instruction. *Educational Technology Research and Development*, 50(3), 43-59
- ¹⁸ Paul, R., & Elder, L. (2008). *The miniature guide to critical thinking: Concepts and tools*. Foundation for Critical Thinking Press, Santa Barbara, CA
- ¹⁹ Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231
- ²⁰ Sadler, D.R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18(2), 119-144
- ²¹ Slavin, R.E. (1996). Research on cooperative learning and achievement: What we know, what we need to know. *Contemporary Educational Psychology*, 21(1), 43-69
- ²² Strobel, J., & van Barneveld, A. (2009). When is PBL more effective? A meta-synthesis of meta-analyses comparing PBL to conventional classrooms. *Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning*, 3(1), 44-58.